

Περίληψη - Summary

Σταματούλα Μακρυπόδη: «Συνέχειες και ασυνέχειες στη χρήση των πήλινων σφραγισμάτων στον Ελλαδικό χώρο από την Εποχή του Χαλκού έως το τέλος της Κλασικής Αρχαιότητας»

Η σφραγιστική πρακτική και ο ρόλος των σφραγισμάτων έχουν άμεσα συνδεθεί με την οργάνωση των αρχαίων κοινωνιών. Η χρήση σφραγισμάτων σχετίζεται με την αποθήκευση και την αναδιανομή αγαθών, την καταγραφή και ταξινόμηση αγαθών και δεδομένων, αλλά και την αρχειοθέτησή τους. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις συνέχειες και τις ασυνέχειες ως προς τη χρήση των πήλινων σφραγισμάτων στον Ελλαδικό χώρο από την Εποχή του Χαλκού ως την Ύστερη Αρχαιότητα.

Στόχος της μελέτης είναι η παρακολούθηση της σφραγιστικής πρακτικής σε γεωγραφικό και χρονολογικό πλαίσιο, καθώς και ο εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών διαχρονικά. Η παρουσίαση των δεδομένων πραγματοποιείται σε δύο μέρη. Το πρώτο αφορά στα πήλινα σφραγίσματα της Εποχής του Χαλκού και το δεύτερο εκείνα των Ιστορικών Χρόνων. Μεγάλη σημασία δίδεται στην κατηγοριοποίηση των σχημάτων/ειδών των πήλινων σφραγισμάτων και την καθιέρωση ελληνικής ορολογίας. Η μελέτη των σφραγισμάτων συνδυάζεται με τη μελέτη των συνευρημάτων τους, το είδος των αρχιτεκτονημάτων στα οποία βρέθηκαν, καθώς και την ακριβή θέση τους μέσα σε αυτά.

Χρήση πήλινων σφραγισμάτων τεκμηριώνεται στον Ελλαδικό χώρο ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Πελοπόννησο, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Η εύρεση μεγάλων συνόλων σφραγισμάτων στην Πελοπόννησο, στη Λέρνα της Αργολίδας, το Γεράκι της Λακωνίας και το Πετρί της Κορινθίας, συμπίπτει με τις πρώτες ενδείξεις αστικοποίησης και την ανέγερση μεγάλων σύνθετων κτηρίων. Κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού η σφραγιστική πρακτική εξελίσσεται στην Κρήτη και τις περιοχές επιρροής της, ενώ απουσιάζει από την Ηπειρωτική Ελλάδα. Το μεγάλο σύνολο σφραγισμάτων της Φαιστού, αλλά και τα σημαντικότερα ευρήματα στο Μοναστηράκι και τον Πετρά σηματοδοτούν την εξέλιξη και την επέκταση της χρήσης της σφράγισης με την εμφάνιση νέων σχημάτων/ειδών σφραγισμάτων. Ο Αποθέτης Ιερογλυφικών Τεκμηρίων της Κνωσού οριοθετεί τη μετάβαση από την Παλαιοανακτορική στη Νεοανακτορική περίοδο. Η χρονολόγηση των ευρημάτων της Σαμοθράκης πιθανότατα στα τέλη της περιόδου δείχνει την εμβέλεια της κρητικής επιρροής.

Μεγάλη άνθηση παρατηρείται στη Νεοανακτορική Κρήτη, καθώς εκεί έχουν έρθει στο φως μεγάλα σύνολα πήλινων σφραγισμάτων. Σημαντική εξέλιξη αποτελεί η μεταφορά του κύριου όγκου της σφραγιστικής διαδικασίας εκτός των ανακτόρων, όπως για παράδειγμα στις επαύλεις της Αγίας Τριάδας και της Τυλίσου, την οικία Α της Ζάκρου, το μέγαρο του Σκλαβοκάμπου, αλλά και το Ακρωτήρι της Θήρας. Στη Μυκηναϊκή Ελλάδα ο αριθμός των πήλινων σφραγισμάτων εντός των ανακτόρων είναι περιορισμένος, ενώ εντονότερη σφραγιστική δραστηριότητα παρατηρείται στο ευρύτερο

περιβάλλον των ανακτόρων. Στην Πύλο, τις Μυκήνες, τη Θήβα, την Τίρυνθα, τη Μιδέα, το Μενελάειο και το πρόσφατα ανεσκαμμένο ανάκτορο στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας έχουν βρεθεί πήλινα σφραγίσματα.

Την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων ακολούθησε η διακοπή της χρήσης σφραγίδων. Αν και οι πρωιμότερες σφραγίδες των ιστορικών χρόνων στον ελλαδικό χώρο χρονολογούνται στα μέσα του 9^{ου} αι. π.Χ., σφραγιστική δραστηριότητα δεν τεκμηριώνεται τόσο νωρίς. Πήλινα ενσφράγιστα σύμβολα του 4^{ου} αι. π.Χ., ιδιαιτέρως από την Αθήνα, παρουσιάζονται στη μελέτη, η οποία εμπλουτίζεται με τα σημαντικά συμπεράσματα που προέκυψαν από τη δημοσίευση πήλινων συμβόλων των συλλογών του Νομισματικού Μουσείου. Το σύνολο αυτό, προστιθέμενο στα υπάρχοντα ανασκαφικά ευρήματα, υπερτριπλασιάζει τα γνωστά από τις ανασκαφές πήλινα αθηναϊκά σύμβολα, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι χρησίμευαν στο πλαίσιο της συμμετοχής των πολιτών σε μεγάλο αριθμητικά σώμα, πιθανώς στην Εκκλησία του Δήμου. Τα μεγάλα σύνολα σφραγισμάτων στον Ελλαδικό χώρο προέρχονται από αρχαία σφραγισμένων εγγράφων γραμμένων σε πάπυρο και χρονολογούνται κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Αρχαία πήλινων σφραγισμάτων βρέθηκαν στην Καλλίπολη (Κάλλιον), τη Δήλο, τα Γίτανα και την Πέλλα. Η χρονολόγηση της καταστροφής τους συνδέεται με γεγονότα που έλαβαν χώρα την ταραγμένη εποχή που προηγήθηκε της τελικής επικράτησης των Ρωμαίων.

Η ποικιλία των σχημάτων των πήλινων σφραγισμάτων της Εποχής του Χαλκού οδήγησε σε υπερανalyτική κατηγοριοποίησή τους με απώτερο σκοπό την ερμηνεία του ρόλου και της λειτουργίας τους. Η μελέτη συγκεντρώνει την υπάρχουσα ξενόγλωσση και ελληνική ορολογία και καθιερώνει όρους στα ελληνικά για τα σχήματα των σφραγισμάτων. Αντίστοιχη ταξινόμηση για τα πήλινα σφραγίσματα των Ιστορικών Χρόνων δεν υπήρχε στη βιβλιογραφία. Για τον λόγο αυτό, συγκεντρώθηκαν οι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία και αφορούν κυρίως σε ευρήματα εκτός των ορίων της σημερινής ελληνικής επικράτειας, αλλά και οι όροι που προκύπτουν μέσα από τις αναφορές των γραπτών πηγών σε μια προσπάθεια πρώτης κατηγοριοποίησης των σχημάτων των Ιστορικών Χρόνων.

Αν εξαιρέσουμε τη διακοπή της σφραγιστικής δραστηριότητας κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού στην Ηπειρωτική Ελλάδα και κατά τη διάρκεια της περιόδου που ακολούθησε την κατάρρευση των Μυκηναϊκών Ανακτόρων έως τους Ύστερους Κλασικούς και τους Ελληνιστικούς χρόνους, η μελέτη κατέδειξε περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές ως προς τη χρήση των πήλινων σφραγισμάτων στον ελλαδικό χώρο. Τόσο κατά την Εποχή του Χαλκού, όσο και κατά τους Ιστορικούς Χρόνους πήλινα σφραγίσματα εντοπίζονται σε περιοχές εισόδων κτηρίων και οικοδομικών συγκροτημάτων, αλλά και σε πύλες πόλεων. Η εύρεση πήλινων σφραγισμάτων συσχετίζεται συχνά με χώρους τελετουργικού χαρακτήρα στο πλαίσιο μεγάλων συναθροίσεων. Σφραγιστικές πρακτικές που αφορούν τη χρήση σφραγίδων με παρόμοια μοτίβα και μικρές παραλλαγές τεκμηριώνουν κοινές συνήθειες κατά την Εποχή του Χαλκού και τους Ιστορικούς Χρόνους.

Makrypodì Stamatoula: «Continuities and discontinuities in the use of clay sealed documents in Greece from the Bronze Age until the end of Classical Antiquity»

The sealing practice and the role of clay sealings have been closely associated with the organization of ancient societies. The use of sealings is related to the storage and distribution of goods, the recording and classification of goods and data, as well as their cataloguing. This study examines the continuities and discontinuities in the use of clay sealings in Greece from the Bronze Age until the end of Classical Antiquity.

The aim of this study is to observe the sealing practice within a geographical and chronological context, as well as to identify similarities and differences over time. The presentation of the data is realized in two parts. The first one pertains to clay sealings of the Bronze Age and the second one to those of Historical times. Great importance is placed on the classification of shapes / types of sealings and the introduction of the relevant terminology in Greek. The study of the sealings is combined with the study of their context, the type of architectures in which they were found, and their exact location within them.

The use of clay sealings has been documented in Greece since the Early Bronze Age in the Peloponnese, Crete and the Aegean islands. The finds of large groups of sealings in the Peloponnese, in Lerna in the Argolid, in Geraki of Laconia and Petri in Corinth coincides with the first signs of urbanization and the construction of large complex buildings. In the Middle Bronze Age, the sealing practice evolves on Crete and its areas of influence, while it is absent in the Greek mainland. The large amount of sealings of Phaistos, alongside the significant finds in Monastiraki and Petra signify the development and the expansion of the use of seals with the appearance of new shapes / types of sealings. The Hieroglyphic Deposit at Knossos determine the transition from the Old Palatial to the Neopalatial period. The dating of the finds of Samothraki probably at the end of the period indicates the extent of the Cretan influence.

Immense growth is observed in the Neopalatial period on Crete, since a large group of clay sealings has been brought to light in the area. An important development is the transfer of the main volume of the sealing process outside the palaces, such as in the villas of Ayia Triada and Tylissos, House A in Zakros, the *Megaron* of Sklavokampos, and the Akrotiri of Thera. In Mycenaean Greece, the number of sealings within the palaces is limited, whilst a more intense sealing activity is observed in the wider environment of the palace. Clay sealings have been found in Pylos, Mycenae, Thebes, Midea, Menelaion and the recently excavated Ayios Vassilios in Laconia.

The collapse of the Mycenaean palaces was followed by the interruption of the use of seals. Although the earliest seals of historical times in Greece date back to the middle of the 9th century B.C.E, the sealing practice is not documented as early. Clay stamped tokens of the 4th century B.C.E, particularly from Athens, are presented in this study, which is enriched with

the important conclusions that were drawn from the publication of clay tokens in the Numismatic Museum collections. This group, added to the existing excavation finds, more than tripled the known Athenian clay tokens from the excavations, leading to the conclusion that they were used in the context of citizens' participation in a great body of people, probably in the Ekklesia. Large lots of sealings in Greece come from archives of sealed documents written in papyrus and date mainly to Hellenistic times. Clay sealings archives were found in Kallipolis (Kallion), Delos, Gitana and Pella. The dating of their destruction is related to events that took place in the turbulent era that preceded the eventual dominance of the Romans.

The variety of shapes of the Bronze Age clay sealings led to their over-analytical categorization with the aim of interpreting their role and function. The study focuses on the existing foreign and Greek terminology and establishes terms in Greek for the shapes of the sealings. There had not been a respective classification for the sealings of Historical Times in the literature. For this reason, the terms used in international literature mainly referring to findings outside the boundaries of the present-day Greek territory were gathered, as well as the terms that appear in references of written sources in an attempt to categorize the shapes of Historical Times for the first time.

With the exception of the interruption of the sealing practice during the Middle Bronze Age in the Greek mainland and during the period following the collapse of the Mycenaean palaces until the late Historical Times and the Hellenistic period, the study showed more similarities than differences in the use of clay sealings in Greece. Both during the Bronze Age and in the Historical Times, clay sealings are found in areas of building entrances, apartment complexes, as well as city gates. Clay sealings finds are often associated with ritual spaces within large assemblies. Sealing practices regarding the use of seals with similar patterns and minor variations substantiate common customs during the Bronze Age and Historical Times.